

Մ.թ.ա. VIII Դ. ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ – VII Դ. ԱՌԱՋԻՆ

ԿԵՍԻՆ ԳԱՀԱԿԱԼԱԾ ՎԱՆԻ ԱՐՔԱՆԵՐԻ

ՀԱՋՈՐԴԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋ

Վանի (Արարատյան) թագավորության պատմության խնդիրների ուսումնասիրության ծիրում իր ուրույն տեղն ունի մ.թ.ա. VIII դարի երկրորդ կեսի և VII դարի առաջին կեսի բիայնական արքաների հաջորդականության ժամանակագրությունը: Պատմագրության մեջ, նախկինում եղած կարծիքի համաձայն, Վանի թագավորության արքաների գահակալության ժամանակագրությունը հասցվում է մինչև մարա-յուդիական պատերազմի սլարիները՝ մ.թ.ա. 590-585 թթ., աղերսելով մարերի կողմից Վանի թագավորության նվաճման հետ¹: Այնուամենայնիվ, մի շարք հարցեր՝ հատկապես թագավորության վերջին արքաների գահակալության ժամանակաշրջանի վերաբերյալ շարունակում են մնալ վիճարկելի: Մասնավորապես խնդրահարույց են Ռուսա II-ին ենթադրաբար հաջորդած՝ Արարատյան (Բիայնական) թագավորության արձանագրություններից հայտնի Սարդուրի III-ի, Սարդուրի IV-ի, Էրիմենայի, Ռուսա III-ի և Ռուսա IV-ի գահակալության և ժամանակագրության վերաբերյալ մեկնությունները²:

¹ Steu Lehmann-Haupt C. F., Armenien einst und jetzt, II, 1, Berlin-Leipzig, 1926, S. 25. Ադոնց Ն., Հայաստանի պատմություն, Երևան, 1972, էջ 195: Плотровский Б., Ванское царство (Урарту), Москва, 1959, с. 42.: Арутюнян Н. В., Биайнили (Урарту), Ереван, 1970, с. 334:

² Հետազոտողների մեծ մասը հակված էր նման ժամանակագրական հաջորդականության անվան և հայրանվան նույնականացման հիման վրա: Ի. Դյակոնովը Ռուսա II-ից հետո իշխած արքաների հաջորդականությունը վերականգնում էր այլ կերպ. Ռուսա II-ն ունեցել է երկու որդի՝ Ռուսա և Սարդուրի, որոնցից գահակալել է Սարդուրին, նրան հաջորդել է Էրիմենան՝ Ռուսա II-ի *եղբայրը կամ հորեղբայրը*, Էրիմենային հաջորդել է որդին՝ Ռուսա III-ը, իսկ թագավորության վերջին գահակալը եղել է Սարդուրի III-ի որդին:

Վան քաղաքի մերձակա Հավաձոր բնակավայրից 2006 թ. հայտնաբերվեց մի նոր արձանագրություն՝ կազմված *Էրիմենայի որդի Ռուսայի* անունով³, որում Ռուսան ներկայանում է որպես «Ռուսայի ծով» կոչվող ջրամբարի, ջրանցքի, ինչպես նաև Ռուսախինիլի քաղաքի կառուցող. «[(i)]-u^m ru-sa-ḫi-ni-li šī-du-u-l[(i)]»⁴:

Մինչ այդ Ռուսախինիլի քաղաքի մասին եղած առաջին հիշատակությունը վերագրվում էր Ռուսա II-ին. արքան «Ռուսայի Փոքր քաղաքից» գտնված արձանագրությունում փաստում էր, որ ինքն է Ռուսախինիլին դարձրել արքայական նստավայր⁵: Այս երկու տեղեկությունները ժամանակագրական առումով կրում են հակասական բնույթ, եթե Էրիմենայի որդի Ռուսան է Ռուսախինիլի քաղաքի իրական հիմնադիրը, և մեզ հայտնի Ռուսա II-ն է այն դարձրել արքայանիստ քաղաք, ապա Ռուսա Էրիմենաորդու գահակալության ժամանակաշրջանը հարկ է թվագրել Ռուսա II-ից վաղ:

Սարգուրի II-ը մ.թ.ա. 743 թ. պարտություն կրեց ասորիքյան Արպադ քաղաքի մատույցներում⁶, որով պետք է պայմանավորված լինի մ.թ.ա. 740-ական թվականների վերջից Վանի թագավորության պատմության վերաբերյալ նյութերի գրեթե բացակայությունը, այդ իսկ պատճառով՝ վիճարկելի է համարվում նաև Սարգուրի II-ի ժառանգորդի խնդիրը: Սարգուրի II-ի անունը վերջին անգամ հիշատակվում է ասորեստանյան արքա Թիգլաթպալասար III-ի (մ.թ.ա. 745-727 թթ.) արձանագրության մեջ՝ մ.թ.ա. 735

Սարգուրի IV-ը: Հեղինակը արքայացանկում չի ներառել Ռուսայի որդի Ռուսային՝ նրան չհամարելով գահակալ (մանրամասն տե՛ս Дьяконов И. М., Урартские письма и документы, М.-Л., 1963, с. 32-34):

³ St u Salvini M., Corpus dei testi urartei, Roma, 2008, A14-2:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ St u Арутюнян Н. В., Корпус урартских клинообразных надписей (այսուհետև՝ КУКН), Ереван, 2001, N 412 a:

⁶ St u Арутюнян Н. В., Биайнили (Урарту), с. 266:

թ.⁷: Սարգուրի II-ի՝ 735թ. հիշատակությունից հետո, Վանի թագավորության արքաների գահակալության ժամանակագրության շուրջ առաջարկվել են մի քանի տարբերակներ՝ պայմանավորված Էրիմենայի որդի Ռուսայի գահակալության ժամանակաշրջանի թվագրությամբ:

Արարատյան թագավորության արձանագրություններից հայտնի հաջորդ արքան, ով կրում է Սարգուրորդի անվանումն իր արձանագրություններում՝ մեզ հայտնի Ռուսա I-ն է⁸: Ասորեստանյան արձանագրություններում՝ Սարգոն II-ի գահակալության (մ.թ.ա. 722/1-705 թթ.) 6-րդ տարվա եղելություններում, հիշատակվում է Ուրսա (Ռուսա) անունով Վանի թագավորության արքան⁹:

Դեռևս 20-րդ դարասկզբին ականավոր արևելագետներ Կ.Ֆ. Լեհմանն-Հաուպտը և Ֆ. Թյուրո-Դանժենը կարծում էին, որ Սարգուրի II-ի գահակալության վերջում՝ ասորեստանյան արշավանքից հետո, ներքին անկայուն իրավիճակով պայմանավորված, գահն անցել է Ռուսա I-ին, ով Սարգուրիի անմիջական ժառանգր չի եղել: Կ.Ֆ. Լեհմանն-Հաուպտը կարծում էր, որ Ռուսան սերում է Իշպուինի որդի Սարգուրից¹⁰, որի արձանի Մուծածիրում գտնվելու մասին վկայում է Սարգոն II-ը¹¹: Կ.Ֆ. Լեհմանն-Հաուպտը նոր մայրաքաղաք Ռուսաիսինիլիի կառուցումը վերագրում էր սույն Ռուսային: Ֆ. Թյուրո-Դանժենը՝ Սարգուրի II-ին հաջորդած արքա համարում էր Էրիմենայի որդու Ռուսային՝ ի դեմս նրա նոր

⁷ См Дьяконов И. М., Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту (այսուհետև՝ АВИИУ), «Вестник древней истории», Москва, 1951, N 1, էջ 42:

⁸ См КУКН, 387, 388, 389:

⁹ См АВИИУ, 46 (52):

¹⁰ См Lehmann-Haupt C. F., Armenien einst und jetzt, II, 2, Berlin-Leipzig, 1931, S. 461, 685:

¹¹ См АВИИУ, 49 (367):

արքայաստոհմի հիմնադիր տեսնելով¹²: Հեղինակները հենվում էին Սարգոն II-ի այն վկայության վրա, որ Մուծաձիբի տաճարում գտնվել է Ռուսայի արձանը, որի վրա նշված է եղել, որ Ռուսա արքան նվաճել է Վանի թագավորությունը¹³: Հիշյալ վկայություններից կարելի է միայն հստակ փաստել, որ նոր գահ բարձրացած Ռուսա I-ը ստիպված է եղել կտրուկ միջոցներ ձեռնարկելու. «Գենքի միջոցով վերամիավորելով մասնատված երկիրը»¹⁴:

Հետազոտողներից Մ. Ռոաֆը, նորագույն տվյալների հիման վրա, հետևելով Ֆ. Թյուրո-Դանժենի տեսակետին, նույնպես գտնում է, որ Էրիմենայի որդի Ռուսան գահակալել է Սարգոնի II-ից հետո և նա է եղել Սարգոն II-ի հակառակորդը, իսկ մեզ հայտնի Ռուսա Սարգուրորդին հաջորդել է նրան և կառավարել մ.թ.ա. 714/3-709 թթ.¹⁵: Սարգոն II-ը, իր հակառակորդ Ռուսային (Ռուսա Սարգուրորդուն) «նսեմացնելու համար», բառեր չի խնայում, սակայն արձանագրության մեջ ոչ մի խոսք չկա այն մասին, որ վերջինս գահին տիրացել է անօրինական եղանակով¹⁶:

Էրիմենայի որդի Ռուսայի գահակալության ժամանակաշրջանը Ու. Ջայդլը թվագրում է մ.թ.ա. 714/3-709 թթ. ընկած

¹² Տե՛ս Thureau-Dangin F., Une relation de la huitième campagne de Sargon. Paris, 1912, p. XIX: Ֆ. Թյուրո-Դանժենն, իր տեսակետը փաստարկելու համար, նաև վկայակոչում էր այն հանգամանքը, որ Սարգոն II-ի 8-րդ տարվա արշավանքի նկարագրության մեջ, Արմարիլի մարզում հիշատակվում է Ռուսայի հայրենական քաղաք Արբուն և Սարգուրի քաղաք Ռիարը, որի շրջակայքում ապրում էին նրա եղբայրները (տե՛ս ABNHY, 49-269): Ըստ հեղինակի՝ Ռուսայի հայրական քաղաքը հակադիր է Սարգուրի քաղաքին (մանրամասն տե՛ս Thureau-Dangin F., նշվ. աշխ., էջ IX): Հարկ է նաև նշել, որ Ֆ. Թյուրո-Դանժենին անհայտ էին այն արձանագրությունները, որոնցում Ռուսան իրեն կոչում է Սարգուրորդի:

¹³ Տե՛ս ABNHY, 49 (367):

¹⁴ Պետրոսյան Ս., Դասերը և եռադասության դրսևորումները հին Հայաստանում, Երևան, 2006, էջ 202:

¹⁵ Տե՛ս Roaf M., Thureau-Dangin, Lehmann-Haupt, Rusa Sardurihi and Rusa Erimenahi, Aramazd, vol. V., Erevan, 2010, p. 78:

¹⁶ Տե՛ս Ադոնց Ն., նշվ. աշխ., էջ 191-192:

ժամանակահատվածում, կամ VII դարի առաջին քառորդում: Նման թվագրման համար՝ հեղինակը հիմք է ընդունում նշված արձանագրության կրկնօրինակում Ռուսախինիլի քաղաքի հիշատակությունը, առանց որևէ տարբերակիչ լեռան՝ Կիլիքանի կամ Էիդուրու, ինչը ըստ հեղինակի փաստարկ է, որ Էրկրորդ համանուն քաղաք գոյություն չի ունեցել¹⁷: Հեղինակն իր տեսակետը փաստարկում է նաև Արգիշտի II-ի և Էրիմենայի որդի Ռուսայի արձանագրությունների և բրոնզե վահանների վրա առյուծների պատկերագրության ոճաբանական նմանությամբ:

Ռուսա I-ի՝ մ.թ.ա. 714 թ. կրած պարտությունից և մահվանից հետո, տևական ժամանակահատված արձանագրությունները «լռում են»: Էրիմենայի որդի Ռուսայի գահակալությունը Սարգոն II-ի արշավանքից հետո, մինչև մ.թ.ա. 709 թ. ընկած կարճատև ժամանակահատվածը թվագրելը¹⁸, Մ.Սալվինին համարում է չհիմնավորված: Քանի որ արքային, ասորեստանյան արշավանքից հետո, նման շինարարական գործունեություն ծավալելու համար տևական ժամանակահատված էր հարկավոր¹⁹: Հետևաբար, անհրաժեշտ է որոշ վերապահումով մոտենալ այն վկայությանը, որ Ռուսախինիլի քաղաքի կառուցումն սկսվել է հենց Էրիմենայի որդու Ռուսայի օրոք:

Ասարհադոնի (մ.թ.ա. 681-669թթ.) արձանագրությունում մ.թ.ա. 673/672 թ. Վանի թագավորությունում, Արմե-Շուպրիայի իրադարձությունների հետ կապված, հիշատակվում է Ռուսա

¹⁷ St u Seidl U., Wer gründete Rusaḫinili/Toprakkale?, *Aramazd*, vol. II, Erevan, 2007, S. 140-141:

¹⁸ Սարգոն II-ի արձանագրությունում՝ մ.թ.ա. 709 թ. ներքո, հիշատակվում է Վանի թագավորության արքա Արգիշտին, ով իր թողած արձանագրություններում, իրեն հիշատակում է որպես Ռուսայի որդի (տես *ABINUY*, 54 (112), *KYKH*, 406, 407):

¹⁹ St u Salvini M., Argisti, Rusa Erimena, Rusa und die Löwenschwänze: Eine urartäische Palastgeschichte des VII. Jh. v. Chr., *Aramazd*, vol. II, Erevan, 2007, S. 158:

անունով գահակալ²⁰: Սույն արքան, իր թողած արձանագրություններում, հիշատակում է իրեն որպես Արգիշտիի որդի և նշում է, որ ժառանգել է հայրական գահը²¹: Ասորեստանյան աղբյուրներում Ռուսա անունով արքա հանդիպում է ևս մեկ անգամ՝ մ.թ.ա. 653/652 թ., երբ Ասորեստանը ջախջախել էր Էլամը և ընդունել Ռուսայի դեսպաններին²²: Ռուսա II-ի գահակալման ժամանակաշրջանն ընդունված էր պայմանականորեն թվագրելու մ.թ.ա. 685-645 թթ.: Ռուսա II-ը, Վանի թագավորության արքաներից միակն էր, որի գահակալման ժամանակահատվածն ընդգրկում է նման երկարատև շրջան²³:

Մ. Սալվինին, հետևելով Ֆ. Քյոնիգին գտնում է, որ Նինվեում էին Վանի թագավորության նոր գահակալ Էրիմենայի որդի Ռուսա III-ի դեսպանները²⁴: Մ. Սալվինին Ռուսախինիյի քաղաքի կառուցող համարում է Ռուսա II-ին, իսկ վերակառուցող՝ Էրիմենայի որդի Ռուսային: Ռուսախինիյի քաղաքի հիշատակման հանգամանքն արձանագրության մեջ, առանց տարբերակիչ լեռան, հետազոտողը բացատրում է այն իրողությամբ, որ մյուս համանուն քաղաքն այդ շրջանում արդեն կործանված էր²⁵:

Բիայնագիտության վիճահարույց խնդիրներից մեկը շարունակում է մնալ Ռուսայի հայր Էրիմենայի անձի պարզաբանումը²⁶: Մինչ օրս, Էրիմենային վերագրվող, միակ արձանագրություն-

²⁰ Տե՛ս АВИИУ, 67:

²¹ Տե՛ս КУКН, 424:

²² Տե՛ս АВИИУ, 76:

²³ Ֆ. Քյոնիգը տարբերակում է ասորեստանյան արձանագրություններում մ.թ.ա. 673/672 թ. և 653/652 թ. նշվող Ռուսա արքաներին որպես Ռուսա II և Էրիմենայի որդի Ռուսա (մանրամասն տե՛ս König F. W., Handbuch der chaldischen Inschriften, I, Craz, 1955, S. 1):

²⁴ Տե՛ս Salvini M., Geschichte und Kultur der Urartäer, Darmstadt, 1995, S. 110:

²⁵ Տե՛ս Salvini M., Argisti, Rusa, Erimena, Rusa und Löwenschwärze, S. 159:

²⁶ Տե՛ս Մուշեղյան Ա., «Արամ» անունը հայ ժողովրդի երկրորդ ցեղանուն, «Պատմա-բանասիրական հանդես», N 1, Երևան, 2007, էջ 233:

նը (կապե նամակի վրա կնիք), որը հետազոտողներին հիմք է տվել նրան Վանի թագավորության գահակալ համարելու, գտնվել է Ռուսա II-ի կառուցած Թեյշեբաինիից (Կարմիր բլուր)²⁷: Սակայն, ինչպես Ա. Մովսիսյանն է նշում, Էրիմենայի թագավորելու միակ ապացույցն, որպիսին համարվում է նշված արձանագրությունը, իրականում գոյություն չունի, դրանով իսկ հետազոտողը հորինված է դիտարկել Էրիմենային վերագրվող գահակալության ժամկետները (մինչև 20-25 տարի)²⁸: Կնիքների գործածումը Վանի թագավորությունում, կիրառությունն գտավ Ռուսա II-ի օրոք, իսկ վերոհիշյալ արձանագրության կնիքն էլ իր ոճով արքայագնի է²⁹: Սույն փաստարկները վկայում են, որ Էրիմենայի որդի Ռուսան եղել է Ռուսա II-ի ժամանակակիցը³⁰: Մինչ իր գահակալությունը Էրիմենայի որդի Ռուսան (III), դատելով արձանագրություններից, որոնցում նա չի կրում արքայական տիտղոսաշար, վարչական կարևոր դիրք է զբաղեցրել թագավորության հս.-արլ. երկրամասերում որպես իշխող հարստության ներկայացուցիչ³¹:

Ռուսա II-ից հետո, դեռևս մեզ անհայտ հանգամանքներում³², հայրական գահը չեն ժառանգել նրա որդիները՝ Սարդու-

²⁷ См. у Дьяконова И. М., Урартские письма и документы, с. 28:

²⁸ См. у Мовсисян А., Կարևոր մի ուղղում (Կարմիր բլուրի սեպագիր սայիկներից մեկի առնչությամբ), «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», XIX, Երևան, 2000, էջ 138: Հեղինակը նաև գտնում է, որ սույն արձանագրությունը նույնպես պատկանում է Էրիմենայի որդի Ռուսային և այն Էրիմենային վերագրելը հիմնավոր չէ (տե՛ս նույն տեղում):

²⁹ См. у Hellwag U., „Sohn der Königin“¹⁰ A.NIN-li oder „Wasserwirtschaftsminister“

¹⁰ A.ZUM-li? Überlegungen zu einem „fragwürdigen“ Amt am urartäischen Königshof, „Akkadica“ 117, 2000, S. 21, 29: Kroll S., Urartus Untergang in anderer Sicht, IstMitt, 34, 1984, S. 162:

³⁰ См. у Медведская И. Н., Древний Иран накануне империй (IX—VI вв. до н. э.). История Мидийского царства, Санкт-Петербург, 2010, с. 150:

³¹ См. у КУКН, 443, 444:

³² 1970-ական թվականներին «Ռուսայի Փոքր բաղաբում» սկսված պեղումները հնարավորություն ընձեռեցին վերանայելու Վանի թագավորության պատմության վերջին շրջանի մասին եղած պատկերացումները: Պեղումների

րին և Ռուսան: Էրիմենայի որդու Ռուսայի գահակալության առավել հավանական տարբերակ վերոնշյալներից կարելի է համարել Ռուսա II-ից հետո մոսավորապես մ.թա. 653-646/642 թթ.³³: Մ.թ.ա. 646/642 թ. ասորեստանյան արձանագրություններում նշվում է Վանի թագավորության արքայի Իշտարդուրիի (Սարդուրի) անունը³⁴: Վանի թագավորության սեպագիր արձանագրություններից մեզ հայտնի են 2 Սարդուրիներ՝ Ռուսաորդի և Սարդուրորդի: Ռուսայի որդի Սարդուրին, Կարմիր բլուրից գտնված արձանագրություններում, չի կրում արքայական որևէ կոչում և նրան Վանի թագավորության գահակալ համարելու դեռևս որևէ փաստ առկա չէ³⁵: Սարդուրիի որդի Սարդուրին կրում է Վանի թագավորության արքաներին բնորոշ «Տերը Տուպա քաղաքի» տիտղոսը³⁶: Կարմիր բլուրի արձանագրություններից հայտնի Ռուսայի որդի Ռուսային, Ն. Հարությունյանը համարում էր Վանի թագավորության վերջին արքա, որի գահակալության օրոք կործանվել է Թեյշեֆաինին³⁷: Թե մարական տիրապետության հաստատման և թե՛ դրա հետևանքով նրան Վանի թագավորության վերջին արքա համարելու բավարար փաստեր

արդյունքում պարզվեց, որ քաղաքը կառուցվել և կործանվել է Ռուսա II-ի կառավարման օրոք, քանզի գտածոները թվագրվում էին միայն նրա կառավարման ժամանակաշրջանով (մանրամասն տե՛ս Kroll S., Bastam II, Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1977-1978, Berlin, 1988, S. 78, 173): Այս հանգամանքը հնարավորություն ընձեռեց ենթադրելու, որ Ռուսա II-ի հիմնադրած Թեյշեֆաինին ու Ռուսախինիյի Էիդուրուկան Այանխը, նույնպես կործանվել են «Ռուսայի Փոքր քաղաքի» հետ միաժամանակ, քաղաքների կործանման շուրջ առկան են տարբեր տեսակետներ (տե՛ս Медведская И. Н., նշվ. աշխ., էջ 144, 146):

³³ Տե՛ս Hellwag U., Der Niedergang Urartus, "Biainili-Urartu", Peeters, 2012, S. 231:

³⁴ Տե՛ս АВИИУ, 72:

³⁵ Տե՛ս КУКН, 430, 431: Kroll S., Urartus Untergang in anderer Sicht, S. 169:

³⁶ Տե՛ս КУКН, 428:

³⁷ Տե՛ս Арутюнян Н. В., Некоторые вопросы последнего периода истории Урарту. "Древний Восток", Ереван, 1976, с. 112:

նույնպես առկա չեն³⁸: Վանի թագավորությունում 646/642 թ. Սարգուրիի հիշատակությունից հետո արձանագրությունները «լուում են», և այլ արքաների մասին վկայություններ դեռևս առկա չեն: Ենթադրելի է, որ Սարգուրիի որդի Սարգուրին եղել է Ռուսա II-ի ժառանգներից կամ՝ ազգականներից³⁹:

Ռուսա II-ի արձանագրությունում⁴⁰ հիշատակվող «Šaga-DUMU-ի հետ է Հ. Կարազյոզյանը նույնացրել Պատմահոր հիշատակած Սկայորդի Հայկազունուն՝ Հայոց Պարույր թագավորի հորը⁴¹: Հայոց պետականության պահպանման և զարգացման համար, մ.թ.ա. VII դ. քաղաքական իրադարձությունների առումով, կարևոր էր Սկայորդի Հայկազունու և հատկապես նրա որդու Պարույր Հայկազունու ներդրումը, Ասորեստանի դեմ Մարաստանի և Բաբելոնի հետ միասին մղած պայքարում, որն ավարտ-

³⁸ St u Hellwag U., Der Niedergang Urartus, S. 231: St u Kroll S., "Medes and Persians in Transcaucasia: archaeological horizons in northwestern-Iran and Transcaucasia", in: G.B. Lanfranchi, M. Roaf, R. Rollinger, Continuity of Empire (?). Assyria, Media, Persia, Padova, 2003, p. 285:

³⁹ St u Kroll S., Urartus Untergang in anderer Sicht, S.165:

⁴⁰ St u KYKH, 412:

⁴¹ St u Կարազեոզեան Յ., Սեպագիր տեղանուններ, Երևան, 1988, էջ 273-276: Հեղինակը, մինչ այդ առաջարկված տառադարձությունները ու թարգմանությունները՝ Սազաշթարա, Շազաթա՝րա, Շազա, համարում է անբավարար (տե՛ս Меликишвили Г.А., Урартские клинообразные надписи, Москва, 1960, N 286, Дьяконов И. М., Урартские письма и документы, N12, König F. W., նշվ. աշխ., N 131) և նրանց հիման վրա կատարված եզրակացությունները՝ անհիմն: Սակայն, միևնույն ժամանակ Մ.Սալվինին արձանագրության առյժ իսկապես տառադարձում է որպես՝ Շազապուտարա (Salvini M., Argisti, Rusa, Erimena, Rusa und Löwenschwänze, S. 150): Ա. Մուշեղյանը, նշելով, որ Մովսես Խորենացին Պարույրին հիշատակելով «սկայորդի» հասկանում է «հսկայի որդի», որի նախասահայր Հայկը ինքը ևս հսկա էր և աստվածներից սերած հսկաների ցեղից, կարծր է հայտնել որ Šaga-ն ո՛չ հատուկ անուն է և ո՛չ առավել ևս «սակ» կամ «սկյութ», այլ նշանակում է «հսկա», զրաբար «սկայ - Ռուսան հսկա»: Նա այսպիսի եզրակացության է եկել սեփական անձի և երկրի հզորությունն արտահայտող ասորեստանյան DAN.NU՝ գաղափարագրը և վանյան ŠAGA-ն համարժեք համարելով (մանրամասն տե՛ս Մուշեղյան Ա., Մովսես Խորենացու դարը, Երևան, 2007, էջ 163-165):

վեց Նինվեի անկմամբ մ.թ.ա. 612 թ. և Պարույր Հայկազունու Հայոց թագավոր ճանաչմամբ⁴²:

VAHE SARGSYAN

TO THE PROBLEM OF THE SUCCESSION OF THE BIAINIAN KINGS IN THE SECOND HALF OF THE 8th – THE FIRST HALF OF THE 7th CENTURY B.C.

SUMMARY

In the sphere of research of the problems of the history of the Van (Ararat-Urartu) Kingdom is specified the chronology of the succession of the Biainian kings. According to previously spread opinion, in historiography the chronology of the last period of the enthronement of the kings of the Kingdom of Van, as a subject of studies, goes to the years of the war between Media and Lydia, i.e. 590-585 B.C., period of, as had been supposed, with the conquering of the Kingdom of Van by the Medes. However, at present dating 590-580 B.C as the end of chronicle of enthronement period of the kings of the Kingdom of Van contradicts the updated data of archaeological and cuneiform materials. In inscriptions evidence of ruling royal dynasty ends in the second half of the 7th century B.C. For maintenance and development of the Armenian state, in the aspect of political events of the 7th century B.C., it was important participation of Skayordi Haykazuni and particularly, his son, Paruyr Haykazuni, in the struggle against Assyria together with Media and Babylon which ended with falling of Nineveh in 612 B.C. and recognition of Paruyr Haykazuni as the Armenian king.

⁴² Տե՛ս Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1991, էջ 65:

О ВОПРОСЕ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ ЦАРЕЙ ВАНСКОГО ЦАРСТВА, ПРАВЯЩИХ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ VIII В. – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ VII В. Д.Н.Э.

РЕЗЮМЕ

Хронология последовательности царей Биайнили, правивших во второй половине VIII в. и первой половине VII в. д.н.э., имеет свое особое место в рамках исследования задач истории Ванского (Арарат-Урарту) царства. В историографии, согласно ранее имеющимся мнениям, хронология конца периода царствования царей Ванского царства датируется периодом войны между Мидией и Лидией - 590-585 гг. д.н.э., и совпадает, как предполагают, с завоеванием мидийцами Ванского царства. Однако, в настоящее время, датирование конца эпохи царствования царей Ванского царства к 590-580 гг. д.н.э. противоречит новейшим данным археологических и клинописных материалов. В клинописях, свидетельства, относительно правящей царской династии, заканчиваются во второй половине VII в. д.н.э. Для сохранения и дальнейшего развития Армянского государства, в аспекте политических событий VII в. д.н.э., было важным участие Скайорди Айказуни и особенно его сына Паруйра Айказуни, в борьбе Мидии и Вавелона против Ассирии, которая закончилась падением Ниневии в 612 г. д.н.э. и признанием Паруйра Айказуни Армянским царем.